

Πανεπιστήμιο
Ιωαννίνων

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΗΜΕΡΙΔΑ

Αυτισμός: Προσεγγίσεις για την κατάκτηση
της επικοινωνίας

Η γλωσσική ανάπτυξη στα παιδιά με Διαταραχές Αυτιστικού Φάσματος

Βασιλική Ζαροκανέλλου, Επίκουρη Καθηγήτρια
Λογοθεραπείας με έμφαση τις Διαταραχές
Αυτιστικού Φάσματος, Τμήμα Λογοθεραπείας,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Θεσσαλονίκη, 6 Απριλίου 2024

Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος

+

- ✓ Ο αυτισμός είναι μια δια βίου νευροαναπτυξιακή διαταραχή
- ✓ Διεθνώς περίπου 1 στα 100 παιδιά γεννιέται με αυτισμό
- ✓ Δύο πρόσφατες πανελλαδικές μελέτες αναφέρουν παρόμοια ποσοστά εμφάνισης του αυτισμού με τον μέσο παγκόσμιο επιπολασμό σε παιδιά και εφήβους ηλικίας 2-17 ετών
- ✓ Υπάρχει σημαντική ετερογένεια στην γλωσσική ικανότητα των παιδιών με ΔΑΦ
- ✓ Τα περισσότερα παιδιά με ΔΑΦ παρουσιάζουν γλωσσική καθυστέρηση, που αποτελεί τον πιο σημαντικό λόγο ανησυχίας των γονέων
- ✓ Η ανάπτυξη της ομιλίας πριν την ηλικία των 5 ετών αποτελεί σημαντικό θετικό προγνωστικό παράγοντα για την εξέλιξη του παιδιού με ΔΑΦ

(Boucher, 2003; Tager-Flusberg et al., 2005; Mouga et al. 2019)

Προλεκτικές δεξιότητες σε βρέφη που έχουν υψηλό κίνδυνο να εμφανίσουν ΔΑΦ

- Μειωμένη από κοινού προσοχή
- Μειωμένη βλεμματική επαφή
- Υπερεπιλεκτικότητα (stimulus overselectivity)
- Δυσκολίες προσοχής και συγκέντρωσης στα γλωσσικά ερεθίσματα (παρακολουθούν λιγότερο τι λέει ο κύριος φροντιστής)
- Δεν αντιδρά στο όνομά του (δείχνει να μην ακούει)
- Δυσκολία στην αντίληψη/χρήση της «γλώσσας του σώματος»
- Δεν ανταποκρίνεται στο κοινωνικό χαμόγελο

Προλεκτικές δεξιότητες σε βρέφη που έχουν υψηλό κίνδυνο να εμφανίσουν ΔΑΦ

- Δυσκολίες στην κινητική και στην λεκτική μίμηση
- Μειωμένη χρήση χειρονομιών
- Καθυστερημένη έναρξη βαβίσματος (Schoen et al., 2011, Chenausky, 2015)
- Καθυστερημένη έναρξη ομιλίας
- Μειωμένη παραγωγή μπαμπαλίσματος στους 9 μήνες (Paul et al., 2011)
- Μειωμένη παραγωγή των αργότερα κατακτώμενων συμφωνικών ήχων στους 9 μήνες (Paul et al., 2011)
- Παραγωγή περισσότερων άτυπων μορφών πρωτοεκφωνημάτων όπως υψηλόσυχνες τσιρίδες, χαμηλόσυχνα γρυλίσματα και υψηλόσυχνες και δυνατές φωνές (Schoen et al., 2011)

Ιδιαίτερα στοιχεία της γλωσσικής ανάπτυξης των παιδιών με ΔΑΦ

- ✓ Η γλωσσική ανάπτυξη των παιδιών με ΔΑΦ σχετίζεται με το γνωστικό τους επίπεδο, καθώς και με την σοβαρότητα της ΔΑΦ
- ✓ Σύμφωνα με το DSM-5 (2013), στα άτομα που δίνεται διάγνωση για ΔΑΦ, πρέπει ακόμα να προσδιορίζεται η συννοσηρότητα με νοητική αναπτυξιακή ανεπάρκεια ή/και με γλωσσικές διαταραχές, ενώ η σοβαρότητα της διαταραχής περιγράφεται σε τρία επίπεδα ανάλογα με τις υπάρχουσες δυσκολίες στην κοινωνική αλληλεπίδραση και την κοινωνική προσαρμογή
- ✓ Η γλωσσική ανάπτυξη στα παιδιά με ΔΑΦ χαρακτηρίζεται από γλωσσικές καθυστερήσεις, γλωσσικά ελλείμματα και γλωσσικά πλεονάσματα
- ✓ Το γλωσσικό προφίλ των παιδιών με ΔΑΦ χαρακτηρίζεται από σημαντική ανομοιομορφία με σημαντικότερα ελλείμματα στην γλωσσική κατανόηση από την γλωσσική έκφραση σε αντίθεση με τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης, όπου συνήθως παρατηρείται το αντίθετο φαινόμενο.

Ιδιαίτερα στοιχεία της γλωσσικής ανάπτυξης των παιδιών με ΔΑΦ

- ✓ 10% περίπου των παιδιών με ΔΑΦ και τυπική νοημοσύνη, παρουσιάζει υπερλεξία, δηλαδή παρουσιάζει την ικανότητα να επαναλαμβάνει ακριβώς αυτό που ακούει ή διαβάζει φωτογραφικά χωρίς όμως να το κατανοεί (Tager-Flusberg et al., 2005, Norbury et al., 2010)
- ✓ Ηχολαλία
- ✓ Λεκτικές στερεοτυπίες
- ✓ Παραγωγή λέξεων χωρίς να κατανοεί το νόημά τους
- ✓ Η ηχολαλία δεν αποτελεί χαρακτηριστικό της ομιλίας μόνο των παιδιών με ΔΑΦ, αλλά και των παιδιών με γλωσσικές διαταραχές
- ✓ Χωρίζεται σε άμεση και καθυστερημένη

Ιδιαίτερα στοιχεία της γλωσσικής ανάπτυξης των παιδιών με ΔΑΦ

- ✓ Η καθυστερημένη ηχολαλία αποτελεί περισσότερο χαρακτηριστικό του λόγου των παιδιών που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού
- ✓ Η άμεση ηχολαλία στα παιδιά με γλωσσικές δυσκολίες δηλώνει την δυσκολία του παιδιού να αντιληφθεί το εκφερόμενο μήνυμα και δίνει χρόνο στο παιδί να το επεξεργαστεί
- ✓ Στα παιδιά με ΔΑΦ, η ηχολαλία αποτελεί θετική ένδειξη ανάπτυξης της ομιλίας, καθώς δηλώνει πρόθεση για κοινωνική συνδιαλλαγή
- ✓ Υπάρχουν αρκετές στρατηγικές διδασκαλίας που χρησιμοποιούν την ηχολαλία για την ανάπτυξη του αυθόρμητου λόγου

Θετικοί
προγνωστικοί
δείκτες για
την
ανάπτυξη
του λόγου

1. Οι καλές προλεκτικές δεξιότητες όπως η χρήση χειρονομιών π.χ. πρωτοδηλωτικό δείξιμο, η φωνοποίηση και οι κατάλληλες εκφράσεις του προσώπου
2. Η επικοινωνιακή πρόθεση
3. Η καλή ικανότητα της από κοινού προσοχής
4. Η παραγωγή ομιλίας πριν την ηλικία των 5 ετών
5. Η υψηλή μη-λεκτική νοημοσύνη στην ηλικία των δύο ετών
6. Οι καλές μορφοσυντακτικές ικανότητες στην σχολική ηλικία των 6-8 ετών

Γλωσσική ανάπτυξη στα παιδιά με ΔΑΦ και συν νοσηρή αναπτυξιακή νοητική ανεπάρκεια

- Τα παιδιά αυτά λαμβάνουν διάγνωση πολύ νωρίς συχνά πριν από τα 2 έτη.
- Σημαντική καθυστέρηση του λόγου
- Το 25-50% των παιδιών αποτυγχάνουν να αποκτήσουν προφορικό λόγο
- Αυτά που αποκτούν προφορικό λόγο, παρουσιάζουν προβλήματα στην ροή της ομιλίας και χρησιμοποιούν τον λόγο μη λειτουργικά και συχνά στερεοτυπικά
- Το παιδί μπορεί απλά να επαναλαμβάνει ότι λένε οι άλλοι (ηχολαλία) ή να επαναλαμβάνει στερεότυπα λέξεις ή προτάσεις
- Η αυθόρμητη επικοινωνία συχνά δεν αναπτύσσεται

Γλωσσική ανάπτυξη στα παιδιά με ΔΑΦ και συν νοσηρή αναπτυξιακή νοητική ανεπάρκεια

- Οι επικοινωνιακές ενάρξεις δηλώνουν κυρίως επιθυμίες, παρά αφορούν κοινωνικούς σκοπούς (συζήτηση)
- Το παιδί συχνά αποτυγχάνει να απαντήσει σε ερωτήματα γεγονός που υποδηλώνει σημαντικά ελλείμματα στην γλωσσική κατανόηση

(Boucher, 2003; ICD-10; Sigafos et al., 2009; Thurm et al., 2011)

Γλωσσική ανάπτυξη στα παιδιά με ΔΑΦ προσχολικής ηλικίας

- Η γλωσσική ανάπτυξη στην προσχολική ηλικία στα παιδιά με ΔΑΦ μπορεί να ακολουθήσει τις παρακάτω διακριτές αναπτυξιακές τροχιές:
 - α) Νήπια που παρουσιάζουν γλωσσική καθυστέρηση και ελλείμματα στην επικοινωνία και για αυτό παραπέμπονται για αξιολόγηση
 - β) Νήπια (15-40% του πληθυσμού) που αναπτύσσεται τυπικά ως περίπου την ηλικία των 2 ετών, πριν από την έναρξη και την οριστική απώλεια μετά από μερικούς μήνες των επίκτητων ικανοτήτων στους τομείς της επικοινωνίας, του λόγου, της συμπεριφοράς και της κοινωνικής λειτουργικότητας (ICD-10; Thurm et al., 2011). Η παλινδρόμηση είναι η αιτία της παραπομπής και αποτελεί τελικά μόνιμη απόκλιση από την τυπική ανάπτυξη, καθώς δεν οφείλεται σε οργανική νόσο ή βλάβη, αλλά αποτελεί μια διαφορετική αναπτυξιακή πορεία της ΔΑΦ που ονομάστηκε αποδιοργανωτική διαταραχή της παιδικής ηλικίας ή σύνδρομο Heller.
 - γ) Ένα μικρό ποσοστό νηπίων δεν παρουσιάζει γλωσσική καθυστέρηση ή φανερά γλωσσικά ελλείμματα στην μορφοσύνταξη και το λεξιλόγιο, αντίθετα χρησιμοποιεί επιτηδευμένο λόγο και εξεζητημένο ή ειδικό λεξιλόγιο (Tager-Flusberg, 2005). Τα παιδιά αυτά εμφανίζουν δυσκολίες στην χρήση της γλώσσας κατά την κοινωνική αλληλεπίδραση (περιορισμένα θέματα συζήτησης, ειδικά θέματα συζήτησης) και σημαντικά ελλείμματα στην κατανόηση του λόγου, που συνδέονται με την αδυναμία τους να αντιληφθούν τις προθέσεις και την νοητική κατάσταση του συνομιλητή τους (Tager-Flusberg, 2000; 2005). Αυτή η ομάδα παιδιών παραπέμπεται συνήθως σε πιο μεγάλη ηλικία για αξιολόγηση

(Boucher, 2003; Dixon et al., 2009; Sigafoos et al., 2009; Vogindroukas et al., 2022)

Γλωσσική ανάπτυξη των παιδιών με ΔΑΦ σχολικής ηλικίας

- Τα περισσότερα παιδιά με ΔΑΦ και τυπική νοημοσύνη λαμβάνουν διάγνωση μετά την ηλικία των 4 ετών (Sicherman et al., 2021) με τις πιο πρόσφατες μελέτες να υποδεικνύουν πως η σοβαρότητα της ΔΑΦ συνδέεται στενά με την ηλικία της πρώτης διάγνωσης (Sicherman et al., 2021).
- Μεγαλύτερος αριθμός ερευνών έχουν μελετήσει το γλωσσικό προφίλ σε παιδιά με ΔΑΦ σχολικής ηλικίας, αλλά υπάρχουν λίγες διαχρονικές μελέτες.
- Στην σχολική ηλικία τα παιδιά με ΔΑΦ παρουσιάζουν σημαντική γλωσσική ανάπτυξη που σταδιακά μειώνεται στην εφηβεία (Thurm et al., 2011)
- Στην σχολική ηλικία οι γλωσσικές δυσκολίες των παιδιών με ΔΑΦ γίνονται πλέον φανερές ως γλωσσικές διαταραχές και όχι ως απλές καθυστερήσεις, ενώ καθίσταται εφικτή η διάγνωση της γλωσσικής διαταραχής ως ξεχωριστής διαταραχής (Thurm et al., 2011). Αυτό δίνει την δυνατότητα στους κλινικούς να ταξινομήσουν τα παιδιά με ΔΑΦ σε παιδιά με αυτισμό και τυπική γλωσσική ανάπτυξη (ASD-LN) και σε παιδιά με αυτισμό και γλωσσική διαταραχή (ASD-LI).
- Το 50% των παιδιών με ΔΑΦ που έχει τυπικό δείκτη μη-λεκτικής νοημοσύνης εμφανίζει και αναπτυξιακή γλωσσική διαταραχή
- Επίσης, τα παιδιά με ΔΑΦ και τυπική γλωσσική ανάπτυξη (ASD-LN) μπορεί να χωριστούν περαιτέρω σε παιδιά με ΔΑΦ και χαμηλές γλωσσικές ικανότητες (ASD-LL) και σε παιδιά με ΔΑΦ και υψηλές γλωσσικές ικανότητες (ASD-HL) (Peristeri et al., 2017).

Γλωσσική ανάπτυξη των παιδιών με ΔΑΦ σχολικής ηλικίας

- Τα παιδιά με ΔΑΦ και τυπική νοημοσύνη παρόλο του καλού τους νοητικού δυναμικού εμφανίζουν σημαντικά ελλείμματα στην κατανόηση του λόγου και στην πραγματολογία, δηλαδή στην χρήση της γλώσσας σε διαφορετικές επικοινωνιακές καταστάσεις (Tager-Flusberg, 2000; Tager-Flusberg et al., 2005).
- Η συντακτική και η σημασιολογική ανάπτυξη στις περισσότερες περιπτώσεις φαίνεται πως εξελίσσεται με τον ίδιο τρόπο με αυτόν των τυπικών συνομηλίκων, αλλά με σημαντικά πιο αργό ρυθμό.
- Η ομιλία είναι σχετικά καθαρή και η φωνητική και φωνολογική εξέλιξη θεωρείται το δυνατότερο σημείο του γλωσσικού προφίλ, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν εμφανίζει αποκλίσεις σε σχέση με την φωνολογική ανάπτυξη των συνομηλίκων παιδιών τυπικής ανάπτυξης (Tager-Flusberg, 2000; Tager-Flusberg et al., 2005).

Neurodiversity
AUTISM AWARENESS DAY

Γλωσσική ανάπτυξη των παιδιών με ΔΑΦ σχολικής ηλικίας

- Τα πραγματολογικά γλωσσικά ελλείμματα είναι οι πιο φανερές γλωσσικές δυσκολίες που έχουν τα παιδιά με ΔΑΦ και μπορεί να είναι ιδιαίτερα εμφανή στην συζήτηση και στην αφήγηση
- Τα παιδιά με ΔΑΦ παρουσιάζουν σημαντικές δυσκολίες στην συζήτηση. Πιο αναλυτικά:
 - κάνουν υπερβολικά πολλές ενάρξεις ή δεν κάνουν καθόλου
 - Δυσκολεύονται να διατηρήσουν ένα θέμα συζήτησης
 - Δίνουν άσχετες απαντήσεις ή κάνουν ανάρμοστα σχόλια
- Επαναφέρουν συγκεκριμένα θέματα συζήτησης και δεν κατανοούν αν το θέμα συζήτησης ενδιαφέρει και τους δύο επικοινωνιακούς εταίρους
- Δεν γνωρίζουν πως να ζητήσουν διευκρινήσεις ή να ανταποκριθούν σε έμμεσες αιτήσεις για επανάληψη όσων έχουν λεχθεί
- Παρουσιάζουν φτωχό περιγραφικό ή αφηγηματικό λόγο
- Χρησιμοποιούν στερεότυπες φράσεις χωρίς συχνά να κατανοούν πλήρως το νόημά τους
- Παρουσιάζουν σημαντικές δυσκολίες στην κατανόηση της μεταφορικής χρήσης του λόγου, του χιούμορ και της ειρωνείας.

Neurodiversity
AUTISM AWARENESS DAY

Γλωσσική ανάπτυξη στους έφηβους με ΔΑΦ

- Οι έρευνες που αξιολογούν τον γλωσσικό φαινότυπο σε έφηβους με τυπική νοητική ικανότητα στηρίζονται κυρίως στην ανάλυση γλωσσικών δειγμάτων και σε άτυπες δομημένες δοκιμασίες
- Σημαντικές δυσκολίες στην κατανόηση του λόγου (Channon et al., 2014; Howlin, 2003; Pijnacker et al., 2008) και ιδίως του μεταφορικού λόγου όπως ο σαρκασμός, η ειρωνεία και οι ιδιωματικές εκφράσεις (Channon et al., 2014; Kalandadze et al., 2018; Lewis et al., 2007).
- Ήπιες γλωσσικές δυσκολίες (Colle et al., 2008; Howlin, 2003; Lewis et al., 2007; Rollins, 2014) με πιο εμφανή τα ελλείμματα στην χρήση της γλώσσας για επίλυση προβλημάτων (Channon et al., 2014) και αφήγηση προσωπικών βιωμάτων (Pijnacker et al., 2008; Rollins, 2014).
- Ήπιες δυσκολίες στην αφήγηση ιστοριών (Colle et al., 2008; Rollins, 2014), οι οποίες γίνονται πιο έντονες όταν αφηγούνται δικά τους βιώματα, καθώς αδυνατούν να αναγνωρίσουν τα συναισθήματά τους και να εξάγουν συμπεράσματα από τις εμπειρίες τους (Rollins, 2014).
- Δυσκολίες να αναγνωρίσουν παράξενα στοιχεία σε κοινωνικά σενάρια και να βρουν οι ίδιοι κοινωνικές λύσεις σε καθημερινά προβλήματα, αλλά μπορούν να κρίνουν επιτυχώς αποδεκτές κοινωνικές λύσεις, όταν προσφέρονται από κάποιον άλλον (Channon et al., 2014).

Περιοχές για μελλοντική έρευνα

- Περισσότερες διαχρονικές μελέτες για την εξέλιξη της γλώσσας σε σχέση με πιθανούς προγνωστικούς δείκτες
- Συγχρονικές/ διαχρονικές μελέτες που ερευνούν ταυτόχρονα την σχέση επιτελικών και γλωσσικών μεταβλητών
- Διαχρονικές μελέτες που να αφορούν την επικοινωνία σε ελάχιστα λεκτικά άτομα με αυτισμό
- Μελέτες που να ερευνούν την σχέση των μυολειτουργικών ικανοτήτων και της αισθητηριακής επεξεργασίας των ιδιοδεκτικών ερεθισμάτων στην στοματική κοιλότητα με την ανάπτυξη της ομιλίας
- Διερεύνηση της γλωσσικής ανάπτυξης στην εφηβική ηλικία σε σχέση με γνωστικές μεταβλητές και συννοσηρότητα με ψυχιατρικές νόσους

Πανεπιστήμιο
Ιωαννίνων

Σας ευχαριστώ πολύ για την προσοχή σας!

**Δρ. Βασιλική Ζαροκανέλλου,
Λογοθεραπεία με έμφαση τις
ΔΑΦ**

vzarokanellou@uoi.gr